

GARİFULLA KEYEKOV’UN AYN ER-RIZA ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ¹

Dr. Gülnara ABDRAFİKOVA²

ÖZET

Ünlü Başkurt aydını, maarifçi, din adamı Garifulla Keyekov (1861–1918) zengin bir edebî miras bırakmıştır. Yazılı edebî mirasının çok kısmı el yazısı şeklinde korunmasına rağmen G. Keyekov’un hayattayken yayımladığı iki kitabı günümüze kadar ulaşmıştır. Onlar “Ayn Er-rıza” (Rızalık kaynağı, 1900) ve “Divani sıbyan veya Kafiyati sıbyan” (Çocuklar için şiir kitabı veya Çocuklar için kafiyeler, 1903).

Bizi ilgilendiren “Ayn Er-rıza” kitabı G. Keyekov’un tüm eserleri gibi Başkurt manevi kültüründe büyük rol oynamaktadır. Buna rağmen XX. yy. başında Arapça harflerle yerli dilde yayımlanan bu eser hâlâ Krilçeye aktarılarak bilim adamları tarafından incelenmemiş ve sade okurlarca anlaşılacak Modern Başkurtçaya çevrilememiştir. O yüzden bu eserin içeriğini hem sade okurlar hem bilin adamlarının çoğu bilmemektedir.

G. Keyekov’un bu eseri babası ünlü Başkurt sufi şairlerinden olan Gali Sokoroy yani Muhammetgali Gabdelsalih oğlu Keyekov hakkında ve onun tüm hayatını, yaşadığı değişik olayları anlatmaktadır. Eserin içeriğine göre G. Keyekov bu olayları babasının (ihtiyar hazretin) hayattayken söylediği sohbetlerini esas alarak anlatmış, bazı olaylara kendi şahit olmuştur.

Kitapta G. Sokoroy’un tüm hayatı sufilik açısından anlatılır, onun hocaları müşitleri hakkında zengin bilgi verilir. G. Keyekov, babasının din yolunda manevi gelişmesini, Nakşibendi tarikatında yüksek makamlara ulaşmasını detaylı bir şekilde canlı olarak tasvir eder. Bir taraftan eserde Arapça, Farsça, Türkçe’den alınan kelimeler bol bol kullanılırken, diğer taraftan o kelimeler çoğu zaman asıl anlamda değil mecazi anlamda kullanılmıştır. Bu nedenle onları sufilik açısından anlatmak anlaşılabilirliğini kolaylaştıracaktır.

G. Sokoroy hakkında kendinin ünlü eseri “Asar”da ünlü Başkurt maarifçisi R. Fahretdinov da yazar³. O, G. Sokoroy’un hocalarından başka onun dört defa hac yapması, sefer sırasında hacname yazması hakkında da bilgi verir.

G. Keyekov’un babasının din yolunda manevi gelişmesini anlatan Ayn Er-rıza eserini ilim açısından inceleme G. Sokoroy’un eserlerinin manevi kaynağını anlamaya yardım edecektir.

Bu eseri detaylı inceleme ve modern harflerle yayımlama hem G. Sokoroy’un hayatını ve faaliyetini incelemeye, hem onun manevi gelişme yolunu örnek alarak Ural Volga bölgesinde o zamanlarda yaygın olan sufilik geleneklerinin özelliklerini incelemeye imkan verecektir.

Anahtar Kelimeler: Garifulla Keyekov, Ayn Er-Rıza, G. Sokoroy, Ural Volga Bölgesinde Sufilik Gelenekleri.

¹ Bu makale 02-04 Kasım 2019 tarihleri arasında Antalya’da düzenlenen ASEAD 6. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu’nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

² Rusya İlimler Akademisi Ufa Federal Araştırma Merkezi Tarih, Dil ve Edebiyat Enstitüsü Edebiyat Bölümü, gulnara1273@bk.ru

³ Фәхрәтдинов Риза. Асар. Беренсе китап / Инеш һүз авторы Ғ.Б. Хөсәйенов, яуаплы мөхәррире М.Х. Нәзәрғолов. Өфө: Ғилем, 2006. 176 б.

GARİFULLA KEYEKOV'UN AYN ER-RIZA ESERİNİ İNCELEME HAKKINDA

Ünlü Başkurt aydını, maarifçi, din adamı Garifulla Keyekov (1861–1918) zengin bir edebî miras bırakmıştır. Yazılı edebî mirasının çok kısmı el yazısı şeklinde korunmasına rağmen G. Keyekov'un hayattayken yayımladığı iki kitabı günümüze kadar ulaşmıştır. Onlar “Ayn Er-rıza” (Rızalık kaynağı, 1900) ve “Divani sıbyan veya Kafiyati sıbyan” (Çocuklar için şiir kitabı veya Çocuklar için kafiyeler, 1903).

Bizi ilgilendiren “Ayn Er-rıza” kitabı G. Keyekov'un tüm eserleri gibi Başkurt manevi kültüründe büyük rol oynamaktadır. Buna rağmen XX. yy. başında Arapça harflerle yerli dilde yayımlanan bu eser hâlâ Krilçeye aktarılarak bilim adamları tarafından incelenmemiş ve sade okurlarca anlaşılacak Modern Başkurtçaya çevrilememiştir. O yüzden bu eserin içeriğini hem sade okurlar hem bilin adamlarının çoğu bilmemektedir.

Bu eseri detaylı inceleme ve modern harflerle yayımlama hem G. Sokoroy'un hayatını ve faaliyetini incelemeye, hem onun manevi gelişme yolunu örnek alarak Ural Volga bölgesinde o zamanlarda yaygın olan sufilik geleneklerinin özelliklerini incelemeye imkan verecektir.

Bilindiği gibi (1; 3, s. 5–6; 5) Garifulla Muhammetgali oğlu Keyekov 23 Mart (4 Nisan) 1861 yılında Üfü guberniyası Bürü üyezi Teteşle vilayeti (şimdiki Başkörtostan'ın Teteşle rayonu) Eski Cokoroy köyünde doğmuş. El yazılı Başkurt Tarihi eserinde kendi nesli hakkında şöyle bilgi verir: “Kara Gaziz oğlu – Ahmetşeyh, onun oğlu – Abdal Bey, onun oğlu – Çulman Bey, onu oğlu – Kolman Bey, onun oğlu – Dürmen Bey, onun oğlu – Kudaykul Bey, onun oğlu – Kudoyar Bey, onun oğlu – Devletyar Bey: onun oğlu – Devletbay Bey, onun oğlu – İsen Han, onun oğlu – Bırak Han, onun oğlu – Kuçugan Han (Sibirya'da Kusem Han demişler, Osman da derler), onun oğlu – Keyek Bey, onun oğlu – Şerif starsına..., onun oğlu – Gabdessalih imam, onun oğlu Muhammetgali ahund ve müderris, ve işandı. Onun oğlu biz fakir ahund Garifulla oluyoruz...” (1, s. 266).

G. Keyekov ilk eğitimi babasının medresesinde görür, sonra Kazan ve Kasım şehirlerinin medreselerinde okur. 1884 yılından itibaren beş sene Rus Çarlık ordusunda önce er, sonra sağlık görevlisi olarak hizmet eder, subay olarak döner (3, s. 84). Eğitim görürken ve askerdeyken Arapça, Farsça, Rusça dillerini iyice öğrenir.

Askerden dönünce eğitimini devam ettirmek niyetiyle o yine Kazan'a yollanır. Ama 1889 yılının son baharında babasının çok hastalanması sebebiyle eğitimi bırakıp dönmek zorunda kalır. (Aynı yılın 10 (22) Aralıkta babası vefat eder.) O zamandan itibaren G. Keyekov Eski Kurdem köyüne taşınır ve orada yaşar. Önce köydeki mesçidi medreseye dönüştürerek, sonra köylülerin yardımıyla medrese yaptırarak (3, s. 95) ömrü boyunca çocuklara eğitim verir, kendi ve etraftaki köylerde yaşayan halkı aydınlatma işiyle uğraşır.

Belgesel kaynaklara göre 9 Nisan 1891 yılında sınav neticelerine göre imam hatip görevine atanır. 24 Mayıs 1893 yılında ise iyi çalıştığı için ahund unvanı verilir (3, s. 84).

Yukarıda andığımız gibi G. Keyekov'un ilk Ayn Er-rıza kitabı 1900 yılında Kazan'da yayımlanır. Kitabın yazarı onu babası ünlü Başkurt Sufi şairlerinden olan Gali Sokoroy yani Muhammetgali Gabdessalih oğlu Keyekov'un (1826–1889) anısına adar, onun çocukluğundan itibaren ihtiyarlayınca kadar hayatını, yaşadığı değişik olayları tasvir eder.

Kitabın içeriğine göre G. Keyekov bu olaylar hakkındaki yorumları babası ihtiyar hazret sağken anlattığı sohbetlere dayanarak yazar ve kendisi de bazı olayların şahidi olmuştur.

Kitapta G. Sokoroy'un tüm hayatı sufilik açısından anlatılır, onun hocaları, müşitleri hakkında zengin bilgi verilir. G. Keyekov, babasının din yolunda manevi gelişmesini, Nakşibendi tarikatında yüksek makamlara ulaşmasını detaylı bir şekilde canlı olarak tasvir eder. Bir taraftan eserde Arapça, Farsça, Türkçeden alınan kelimeler bol bol kullanılmışsa, ikinci taraftan o kelimeler çoğu zaman asıl anlamda değil mecazi anlamda kullanılmış, onları sufilik açısından anlatmak gerekir.

Halkın yücelterek Kutub-Cihan ya da Kutup el-İrekte diye adlandırdığı, Ural-Volga bölgesinde çok müritler hazırlayan sufi Gali Sokoroy 1826 yılında Üfü guberniyası Bürü üyezi Teteşle vilayeti (şimdiki Başkörtostan'ın Teteşle rayonu) Eski Sokor köyünde doğmuş. Anlaşıldığı gibi Sokoroy (Çukuri) lakabı onun köyünün ismine bağlı, onun bu köyden olduğunu gösteren takma adı. El yazılı eserine göre bundan başka onun Beheri (annesinin ismi), Bürüi, İrektewi, Keyeki, Gari (Arapça Çukur), İrimburi, Bulgari gibi takma adları da olmuştur (2, s. 185).

Babasından eğitim almaktan başka Muhammetgali Bürü, Usı, Minzele, Belebey üyezlerinin beş en büyük medresesinde, sonra Cterlebaş medresesinde okmuştur. Son medresede biraz okuyunca ona halife unvanı verilir, 1850–1851 yıllarında aynı medresede Şemsetdin Zeki ile beraber okur. Ondan edebiyat sırlarını öğrenir (2, s. 185). Bu yıllar hakkında Ayn Er-rıza kitabında G. Keyekov şunları yazar: “...hazretimiz hayattayken çocukluğundan başlayarak yirmi bir yaşına kadar zamanı kışın medresede okuyarak, yaz aylarında baba yurdunda ev eşleriyle uğraşarak geçirirdi. Babasının tavsiyesi üzerine bir medreseden ikinci medreseye geçmiş, yedi hocanın medresesinde okuyarak on iki ilmi öğrenmiş. Bir de çocukluğundan başlayarak yirmi bir yaşına kadar medreseden medreseye yürürken üç işanın müridi olarak tarikat eğitimi görmüş... Yirmi bir yaşında eğitim görme seferinden dönünce kırk beş yaşına kadar yine dört işanın müridi olup lataif segbe⁴ basamaklarını geçerek vilayet-i sigır makamına ulaşmıştır” (4, s. 2).

1852 yılında G. Sokoroy doğduğu köye döner ve ömrünün sonuna kadar orada yaşayarak, yukarıda anlatıldığı gibi, 10 (22) Aralık 1889 yılında vefat eder.

Ünlü Başkurt maarifçisi R. Fahretdinov, Asar adlı eserinde G. Sokoroy hakkında şunları yazmıştır: “Babası Gabdessalih'ten ve ondan sonra Muhammetmurat el-Bedeşani'den, Cterlebaş şeyhi Haris bin Nigmatulla'dan, Medine'de şeyh Mazhar hazretlerinden mezun olup ömrünün sonunda mürit terbiye etmiştir. Ömründe dört defa hac yapmış. Bu seferler sırasında yazdığı hacnameleri de var diyorlar. Seferler 1872, 1879, 1880, 1886 yıllarında yapılmıştır” (7, s. 77). Bu parçadan da anlaşıldığı gibi R. Fahretdinov G. Sokoroy'un müşitlerinden başka dört defa hac yaptığı, seferler sırasında hacnameler yazdığı hakkında da bilgiler verilmektedir.

⁴ Lataif sagbe, sufilikte Allaha yaklaştıran yedi merkez, basamak demektir. Onlardan beş en önemlisi: kalp, ruh, sirr (sır, sırlı), hafi (gizli), ihfa (uzaga gizlenen). Sufilerde bu lataiflerle çalışmanın kendi usulleri var.

⁵ Sufiliğe göre şöyle anlamak gerekir: mürit olma döneminde Gali Sokoroy'un yukarıda adı geçen basamakları geçerek vilayeti sigır unvanına ulaşması hakkında anlatılır.

İlk hac seferinden dönünce G. Sokoroy yaşadığı olayları anlattığı bir kitap yazar. Ayn Er-rıza kitabında oğlu Garifulla'nın söylediklerine göre Nesim e-Saba (Doğudan Esen Rüzgâr) diye adlandırılan bu hacname Muhammadiye ve Altı parmak kitapları kadar olmuş. Kazan'dan bir adam bu el yazması kitabı alıp, yayımlayacağım, yayımlayacağım diye uzun süre vadetmiş ancak yayımlamamıştır. Hazret, oğlu vasıtasıyla ona mektup yazmış ve geri vermesini rica etmiş. O adam, yandı, diye cevap vermiş. Sonra bu hacnamenin yanmadığı, Kazan'da elden ele geçerek okunduğu hakkında rivayetler duyulur (4, s. 5). Günümüzde Kazan Federal Üniversitesinin İlmî Kütüphanesinde bulunan bir el yazması eserin Nesim e-Saba adlı bu kitap olduğu tahmin edilmektedir (6, s. 357).

SONUÇ

G. Sokoroy 17 yaşında edebî eserler yazmaya başlamıştır. Tanıp medresesinde ders okutan hocasına adanan medhiyesi ve annesi Gülbahar vefat ettikten sonra yazdığı mersiyesi onun ilk eserlerinden sayılır. Daha sonra ondan fazla şiir kitabı, bunlar arasında Tecvid (Kuran'ı Doğru Okuma Kaideleri, 1860), Dürrü Gali (Gali İncileri, 1873), Şemg Ez-Ziya (Mum Işığı, 1883), Zammı Nezir (Benzeyeni Ekleme, 1888), Medhi Kazan (Kazan'ı Övme, 1889) gibi kitapları yayımlanmıştır. Eserlerinin bazıları bugünlere ancak el yazması şeklinde ulaşmıştır.

F. Keyekov'un babasının din yolunda olgunlaşma basamaklarını tasvir eden Ayn Er-rıza eserini ilmî bakımdan inceleme G. Sokoroy'un eserlerinin ruhî kaynağını anlamak yolunda da önemli bir adım olacaktır.

Daha da önemlisi bu eseri detaylı inceleme ve modern harflerle yayımlama hem G. Sokoroy'un hayatını ve faaliyetini incelemeye, hem onun manevi gelişme yolunu örnek olarak Ural Volga bölgesinde o zamanlarda yaygın olan sufilik geleneklerinin özelliklerini incelemeye imkan verecektir.

KAYNAKÇA

BAŞKORT EZEBİYETİ ANTOLOGİYAHİ. 2 T. XIX Bıuat / Toz. G. B. Hüseyinov, FEHRETDİNOV Riza. Asar. Berense Kitap / İneş Hüz Avtorı G. B. Hüseyinov, Yauaplı Müherrire M. H. Nezergolov. Üfü: Gilem, 2006. 176 B.

KEYEKOV Garifulla. Başkort Tarihi ve İrekti Nesebi / Tüz., İneş Hüz Avtorı, Anlatma Bireuse M. H. Nezergolov. Üfü: RFA ÜGU TTEİ, 2011. 112 B.

KEYEKOV Garifulla. Gayn Er-Rıza. Kazan, 1900.

NEZERGOLOV M. Garifulla Keyekov // Başkort Ezebiyeti Tarihi. 2 T.: XIX–XX Bıuat Başı Ezebiyeti. Üfü: Başkortostan Kitap Neşriyeti, 1990. 292–300 B-R.

NEZERGOLOV M. H., Z. Y(A). ŞARİPOVA; Baş Hüz Avtorı M. H. Nezergolov. Üfü: Kitap, 2007. 388 B.

PİSATELİ Zemli Başkirkoy. Spravoçnik / Sost.: R. N. Baimov, G. N. Gareyeva, R. H. Timergalina. Ufa: Kitap, 2006. 496 S.

VİLDANOV E., NEZERGOLOV M. GELİ SOKOROY // Başkort Ezebiyeti Tarihi. 2 T.: XIX–XX Bıuat Başı Ezebiyeti. Üfü: Başkortostan Kitap Neşriyeti, 1990. 185–200 B-R.